

Kulturális szignálok cselekmény- szervező szerepe Jókai Mór Szép Mikhál című regényében

BEVEZETŐ

Jókai Mór *Szép Mikhál* című regénye olvasatomban egy sérült női beavatás története. Pontosabban: címszereplőnk nem kap beavatást női szerepeibe elsődleges szocializációs színterén, később, naiv és hiszékeny fiatalasszony korában pedig gonosz boszorkányok befolyása alá kerül, s mire megérkeznek életébe a nemes és erkölcsös női minták, már késő.

A történet voltaképpen próbatételes kalandregény.¹ Tragikus vége ellenére románc, annak az úgynevezett „szerencsétlen” vagy „negatív” románc változata.²

„A románcot vágyteljesítő álmok jellemzi [...]; a bonyodalom lényege a kaland, mégpedig a sikeres keresés; konfliktusa a protagonista és az antagonista (a jó és ellenfele) között zajlik; hőse emberi [...]; a jellemek nem összetettek.”³ Akár a mesékben, a többi szereplő segíti, vagy akadályozza a hősokeket.

„A lényegi különbség regény (*novel*) és románc (*romance*) között a jellemzés fel-fogásában nyilvánul meg. A románcíró nem próbál „valóságos embereket” alkotni, hanem csak stilizált figurákat, amelyek pszichológiai archetípusokká növekszenek.” – idézi Northon Frye 1998-as gondolatait Adamikné Jászó Anna.⁴

„[...] az elbeszélésben a népmesék modora ragadt meg leginkább lelkében, hogy ő éppoly ösztönszerűséggel sajátította el azok szellemét, mint Petőfi a népdalokéit” – írta Jókairól Arany János 1871-ben, a *Szegény gazdagokról* született kritikájában.⁵ A szónak nem csupán felszínes, szokásos használatában nevezhetjük tehát Jókait „nagy mesemondónak”.

Jókai Mór kritikussai – többek között a kortárs Gyulai Pál⁶ – gyakorta hiányolják a lélekrajzot, a személyiségfejlődést a regényekből. Nem veszik tekintetbe, hogy a romance – a novellel szemben – archetípusokkal dolgozik.

A *Szép Mikhál* epilógusából kiderül, hogy Jókai tervezte az eredetileg folytatásokban megjelenő románc drámaváltozatának elkészítését. (Jókai huszonhat színműve között szép számmal találunk olyanokat, melyek korábban írt epikai műveinek dramatizált változatai, többek között *A fekete gyémántok* és *Az aranyember*.)⁷ A *Szép Mikhál* színpadi változatát 1877-ben be is mutatták a Nemzeti Színházban, Paulay Ede rendezésében.⁸ A dráma boldog befejezése markánsan eltér az eredeti regényétől. A drámaváltozat még erőteljesebben őrzi a népmesék, varázsmesék tipikus jegyeit.⁹ Ennek ellenére nem aratott nagy közönségsikert.¹⁰

A TÖRTÉNET SUMMÁJA – A FŐHŐSNŐ KIEMELÉSÉVEL

A cselekmény 1650 táján, a Szepességben indul, „Kézsmárkon”¹¹ Fröhlich Dávid nagytisztelendő, tudós professzor, a líceum tudós tanára házában.

„Felesége azon a napon halt meg, amelyen a leánya született, s az özvegyen maradt tanár azt a feladatot tűzte maga elé, hogy ő ezt a gyermeket fölneveli minden asszonyi segítség nélkül.

Hogy dajkálta, hogy pótolta nála mesterséges találmányokkal az anyatejet, már az is csupa csoda volt; de ezt mind felyülmúlta az a mély tudománnyal kiszámított rendszer, melyet leányánál kicsiny gyermek korától fogva alkalmazott, hogy őt anyai felügyelet nélkül mégis jámbor hajadonná tudja felnevelni. Mert sem újra megnősülni nem akart, sem asszonycselédre nem bízta leányát, sem nőrokont nem volt hajlandó a házához fogadni.”¹²

A leányt a professzor volt tanítványához, Kaczerreiter Henrikhez adja feleségül, bár a leány szíve egy másik ifjúhoz, Kalondai Bálinthoz hajlik. Az ifjú lelkész és felesége atyai áldásért indulnak Szebenbe, mielőtt elfoglalnák nagylétei otthonukat. Szebenben, a Vihodár¹³ házában tudja meg Mikhál, hogy apósa hóhér.

A papból hóhér lesz, feleségét megrontja egy boszorkány, Babura Pirka, aki később kimenekíti a fiatalasszonyt a Vihodár házából, megkísértve őt egy új, boldog élet lehetőségével leánykori szerelmese, Kalondai Bálint oldalán. Mikhál Milka néven, megváltoztatott külsővel, Pirka lányaként újra házasságot köt. Henrik sokáig halottnak hiszi a boszorkány által előidézett tűzben eltűnt feleségét.

Miután kiderül az igazság, Mikhált vérpadra viszik, és kivégzik mint házasságtörő asszonyt.

A REGÉNY NŐALAKJAI

Ha a *Szép Mikhál* műfaja románc, nem csodálkozhatunk azon, hogy a nőalakok különféle női archetípusokat jelenítenek meg.¹⁴ Mítoszok, mesék, mondák női archetípusait számos jungiánus megközelítésű pszichológiai mű tárgyalja.¹⁵ Közéletben juthatunk a *Szép Mikhál* üzeneteinek megértéséhez, ha a mű nőalakjaiban magunk is archetípusokat keresünk.

„Multságok, estélyek, bálók [...]. E társaságokban ismerhette meg Móric az ő nőalakjait. Azt a bizonyos két asszonyt, kik végig kísérik költői alkotásaiban. A démonszerűt és a szuperlatívuszra emelt angyalt: Athaliát és Timeát.”¹⁶ – próbálja megfejteni Jókai nőábrázolásának hátterét Mikszáth Kálmán.

Főhősünk, Mikhál Athénéként¹⁷ nevelkedik atyja oltalmában. Nemcsak kisgyermek korában, hanem serdülő lányként sem találkozhat, társaloghat nőkkel. Dajkája, nevelőanyja, nevelőnője vagy tanítónője sincsen. Iskolába sem jár, a professzor maga

tanítja meg tudományokra és gyakorlati asszonyi tudásra (háztartásvezetés, gyógyítás, kertművelés stb.) Kortárs leányokkal sem engedi találkozni Fröhlich Dávid, s mivel protestáns szellemben nevelkedik a leány, az „Égi Édesanyához” sem fordulhat kérdéseivel. Röviden: elmarad női beavatása. Olyannyira, hogy még neve is ritka, hangzása alapján inkább férfira, mint nőre gondol, aki hallja. „azért kereszteltette Mikhálnak a leányát, mert a goromba hangzású névbe nem kap olyan könnyen bele a gonosz.”¹⁸ olvashatjuk a regény 1. fejezetében. Egyfelől tehát a Mikhál nevet óvónévként is értelmezhetjük,¹⁹ másfelől nehéz lenne nem észrevennünk – a szereplői névadására oly nagy gondot fordító Jókainál –, hogy az elbeszélő szövegében megjelenik az ószövetségi háttér-információ is: Dávid király egyik feleségét nevezték Mikhálnak.

A női psziché fejlődéséhez illeszkedő kilenc mesekategóriából Jókai többnek a motívumait is felhasználja a vizsgált románcban. Megjelennek benne próbatételek, boszorkányok, és átváltozások is.²⁰

Mikhál úgy él apja házában, mint egy raboskodó királylány. „A háza is ahhoz való volt, hogy minden csábítási alkalmat elzárjon jó eleve.”²¹ Magas falak veszik körül a ház kertjét, kívül pedig még árok is körbeveszi a területet, mintha valóban vár lenne.

Ironikus, hogy a csábítás is királylányos varázsmesékbe illően érkezik: egy sárkány – valójában papírsárkány – „rabolja el”, hódítja meg Mikhál szívét, melyen Kalondai Bálint, liceumi diák Mikhálhoz írt szerelmes versei vannak. A két fiatal titokban levelezget, s köteleződik el az atya tudta nélkül.

Az igazi bonyodalom akkor támad, amikor az apa kiváló, volt tanítványához, Kaczenreiter Henrikhez kívánja adni a leányát. Mikhál életében először megpróbál szembeszállni atya akaratával.

Fröhlich professzor legfőbb ellenérve Kalondai Bálint ellen a következő: „Atyja mészáros volt, és ő is mészáros fog lenni. Emberek, akik vérben dolgoznak! – Mit mondasz erre? Lehet-e egy lelkész leányából egy mészáros felesége? És ha választania kell egy férfiú között, aki az Úr juhait őrzi, és a között, aki a juhokat levágja: az utóbbinak nyújthatja-e kezét?”²² – olvashatjuk a 3. fejezetben.

Az apa végül engedni látszik lányának. Egyetlen feltételt szab: a leánya születésekor általa vásárolt két galamb megöléséhez és feltalálásához köti a szerelmi házasságot, tudván, hogy Mikhál még sosem vágott le baromfit sem. A leány beletörődik sorsába, a „fekete tógás” lelkész felesége lesz.

Amit az atya a vérontásról mond Bálint ellenében, az sokszorosan válik majd valóra Henriket illetően.

Jókairól szólva, Erdélyi Pál így fogalmaz: „Azt írta magáról, hogy fatalista, tehát meg tudott nyugodni sorsa változandóságán; vallotta, hogy hisz a predestinációban, tehát bízva járta az élet útját.”²³ A *Szép Mikhál* nem csupán egy női lélek útjaként olvasható, hanem a sors elkerülhetetlenségének regényes bemutatásaként is. Különös fintor, hogy éppen egy protestáns lelkész kívánja a sors ellenében meghatározni leánya életét. Ez a kísérlet ilyenformán eleve kudarcra van ítélve.

Az atyai ház elhagyása után sokasodnak a vészjósló jelek Mihkál sorsát illetően, bár ő ezeket nem veszi észre. Sűrű, sötét erdőn át, kerékbe tört zsványok holttesteik között, varjaktól kísérvé, koponyahalmok mellett vezet az ifjú pár útja Szeben felé egy karavánhoz csatlakozva. „Maga volt az asszonyszemély az egész utazó társaságban.”²⁴ A pihenőhelyen, egy csárdában beszélget Mihkál először nővel életében. Csakhogy ez a nő csapodár asszony, az egyik zsvány szeretője, s még boszorkány is, mint később kiderül. A női archetípusok közül: egy Fiala Boszorkány – mint Kirké vagy Lorelei.²⁵

A zsványok által megtámadott karavántól elszakadva, a kopanicsárné²⁶ férjének segítségével Mihkál, Henrik és Simplex,²⁷ Bálint tároगतós cimborája külön menekülnek a veszedelemből.

Az út lefelé vezet a hegyről. „A bohó Simplex veszett jókedvében lekapta válláról tároगतóját, s fél kézzel fogózva a fenyő üstökébe, rázendített egy postaindulót e lélekvesztő vágatáshoz. Holla hó! Holla hó! Így viszi az ördög a menyasszonyát a lakodalomra!”²⁸ – jeleníti meg a féktelen, szó szerint is lélekvesztő száguldást az elbeszélő. (Ebben, a 4. fejezetben tízszer fordul elő az *ördög* szó.)

A menekülőút végén a sárban araszoló pár és Simplex kívül reked a városfalon, „mert az angelus után minden kaput bezárnak, a hidakat felvonják, s többé semmi élő lelket, aki testi alakban jár, a városba be nem bocsátanak.”²⁹ – olvashatjuk az 5. fejezetben.

„A nap leáldozott már, vereslő fénye a Kárpátok csúcsain égett még; ide alant pedig az elsötétülő tájból csak egyes dombtetőkön épült tárgyakat világított meg, a kulcsos város tornyait s aztán a falakon kívül egy magányos épületet, melynek még a fala és teteje is veresnek tetszett e világításban, csak a kéményéből kihömpölygő sűrű füst, az maradt fekete.”³⁰ „A szélet jósló felhők izzó veres barázdákra hasogatva kísérték a leáldozó napot.”³¹ – írja az elbeszélő.

Az alkonyat veresében és a sűrű füst feketéjében a táj a szereplőkre is utal, szimbolikusan.³² Nem ritka Jókainál, hogy a cselekmény helyszíne, jellegzetességei, színei szimbolikusan felerősítik a történeteket. *A kőszívű ember fia* című regényben is feltűnik egy ilyen festői, „vérvörös alkony”. Az *Asszonyt kísér – Istent kísért* című Jókai-regényben pedig egy monumentális tűzvész képe, vörös fénye utal a mű anarchista szereplőire.³³

Csak Szeben határában, a városfalon kívüli egyetlen házhoz érve árulja el Mihkálnak Henrik, hogy atyja a Vihodár, a mindenki által megvetett hóhér. A fiatal nőben felébred a menekülés ösztöne, de aztán mégis megadja magát sorsának. „E szóra a nő felugrott fektéből, s egy percig úgy érezte, mintha ki kellene szöknie ez ördög szánkájából, mely fut a száraz fű felett, s aztán futni, futni, futni, amíg valami mélységbe elbukik; hanem azután csak megadta magát.”³⁴

A Vihodár házába lépve, a tiszteletes asszonyt Babura Pirka, a hóhér gazdasszonya fogadta mézes-mázosan. Levette Mihkálról az ázott, szakadt ruhát és cipőt, ő pedig „engedte magára adatni a selyemruhát, amit az gondosan megmelegített elébb a kandalló tűzénél; azután összekapcsolta a derekán szépen, a kötényt is, az

övet is felkötötte a derekára. – Nézze az ember, mintha csak a testére szabták volna! [...] S minthogy tükör nem volt a szobában, ő maga szolgált tükör helyett, körül nézve a vendéget.”³⁵

Veszedelemes fordulópontjához érkezik a történet. Mikhált, aki a Szűz archetípusába (pl. Mária, Szophia) nem nyert női beavatást, Babura Pirka – az Öreg Boszorkány archetípusa, pl. Gorgó – kezdi behálózni, hatalmába keríteni. Pirka a későbbiekben Mikhál anyjának adja ki magát (Rettenetes Anya archetípusa, például Káli, Hekaté).³⁶ Jókai más regényeiben sem ritka a Rettenetes Anya archetípusa, például a „szép Mayer lányokat” áruba bocsátó nő az *Egy magyar nábob* című regényben.

A hóhér házában Mikhálnak csupán három védelmezője van: imádsága, az egyik fehér lélek-galamb, melyet tudós könyvek helyett hozott magával az atyai házból, valamint egy halványkék, arannyal hímezett amulett, egy nyakában viselt párnácska, melyet még édesanyja készített, s édesapja ajándékozott neki a nagy út előtt. Az amulett színei egyúttal az Égi Édesanya, a Magna Mater védelmét is szimbolizálják.

Mindez a boszorkány bűbájával és férje hóhérrá válásával, durvaságával szemben csekély erejűnek bizonyul. Mikhál elhagyja az imádságot, mellyel az első este még a Vihodár pallosától is képes megmenteni Henriket. Miután a fékevesztett férj ténylegesen és szimbolikusan is megfosztja a szűzi védelemtől az amulett letépésével Mikhált, a nő galambja szárnya alá köti azt, s visszaküldi atyjához.

Az a szép, gránátszínű selyemruha, amelybe az Öreg Boszorkány beöltöztette Mikhált, az a „cifra gyászruha/gyászmez” – ahogyan a regényben több ízben is szerepel – egy házasságtörő asszony viselete volt. Mindössze kétszer viselte életében. Másodszor a kivégzése napján. Maga a boszorkány, Babura Pirka vágta le a fejét, miután átvette férjétől annak halála után a hóhéri hivatalt.

„A Jókai-féle hős rendszerint egyszer kényszerül választásra, s döntése véglegesen befolyásolja sorsát, balvégtetbe sodorja, vagy szerencséjét hozza eléje. De ez után nem tud kitérni döntésének következményei elől, ez szab útjának módosíthatatlan irányt. Aki bűnt követ el, az Jókainál bűnhődni fog.”³⁷

Jókai Mór dramaturgiai leleményét mutatja, hogy már a regény elején sorsába öltözteti hősnőjét.

Mikhál második, bártfai házasságát követően férjével, Kalondai Bálinttal Kassára megy anyósa, Sára asszony házába. Sára asszony a Jóságos Anya mintaképe, archetípusa (pl. Mária, Démétér), egyúttal „hősszívű” anya is, akárcsak *A kőszívű ember fiai* özvegy Baradlay Kazimírnéja, kit többek szerint Jókai édesanyjáról mintázott. Másik segítője, gyámolítója, védelmezője egy tiszta lelkű fiatalasszony, Homonnai grófné, aki mindent megtesz Mikhál elvesztett tisztaságának visszaállításáért, s ez látszólag sikerül is neki: „királyné vizével” mosogatva Mikhál arcát, arról lassanként teljesen eltűnnek a boszorkány „szeplői”. Babura Pirka újbóli megjelenése, zsarolási és hűtlenségre bujtogató kísérlete azonban színlelésre kényszerítik hazudozásba hajszolják Mikhált. Fény derül élethuzugságára, s azután már nincs megállás a vérpadig.

Köszöntőszobor, Szentendre

ÁTVÁLTOZÁSOK

„Jókai jellemábrázolásai találóak: mindig együtt ábrázolja a külsőt, a ruházatot, az arcot, a termetet, s a külső jellemzéshez kapcsolja a tulajdonságokat.”³⁸ A szereplők kulturális szignáljainak, ezek állandóságának (pl. Babura Pirka veres kendője) vagy változásának (pl. az anyai védelmet megtestesítő amulett eltűnése Mikhál nyakából) fontos szerep jut a cselekményszövevényben.

A *Szép Mikhál* románcban – sok más Jókai-regényhez hasonlóan – jönnek-mennek az „öltöztetők”. Mint egy színházban. Két színésznő feleség – Laborfalvi Róza és Nagy Bella – mellett, színművek írójaként a jelmezeket igazán kiválóan ismerhette, s ismerte is Jókai.³⁹ A viseletek valóban szerepbe, sorsba öltöztetik hőseiket, ugyanakkor leírásuk rendkívül részletgazdag és hiteles is.⁴⁰ Markáns átöltözések, áöltözetek nemcsak a regény címszereplőjére, hanem Babura Pirkára, Kaczenreiter Henrikre és Kalondai Bálintra is jellemzőek, ezúttal azonban Mikhálra fókuszálunk, csak az ő átöltöztetéseit, átváltoztatásait vesszük szemügyre közelebről.

Mikhál „öltöztetője” Babura Pirka. A boszorkány megfosztja az ifjú nőt korábbi, szakadt, tépett ruhájától. Bár Mikhál leány korában sok szép hímzést, csipkét, szőttest készített, ruhákat is varrt magának, ezek az ifjú házások viszontagságos útján a zsványok martalékává váltak, nem maradt semmije, csak az a ruha, amit éppen viselt.

A kézmárki öltözettel együtt Babura Pirka régi identitásától is megfosztja Mikhált, majd sorsába öltözteti egy díszes selyemruhával. „Szép, nehéz selyemrokolya volt az; sötét granátszínű: virágfüzerek hímézve a szegélyeire színes selyemmel és skófiummal: öv is volt hozzá török szövetből és széles csipkekötény; elől aranyozott csatok kapcsolták be a vállfűzöt.”⁴¹ – olvashatjuk a 7. fejezetben.

Mikor Mikhál megtudja a gránátszínű „cifra gyászmez” történetét, leveti a drága ruhát, ám régi ruháját már sohasem kapja vissza. Védelmet napokig egy nagy medvebőr alatt talál.⁴² A bőr lélekszimbólum, a medve – mint órállat – bőrének magára öltése Mikhál számára utat nyithatna legbensőbb énjének megtalálásához, a hízlelő, velejéig romlott boszorkány azonban megakadályozza ebben. Hamisságra, hazugságra, alakoskodásra tanítja a fiatalasszonyt, aki egyedüli támaszaként, segítőként tekint a boszorkányra. Pirka a „tükre”, egyedüli nő a durva hóhérházban. A fiatalasszony végzetes vétséget követ el: feladja önmagát, még mielőtt megismerhette volna valódi énjét: újra magára ölti a „szép granátszín selyemrokolyát”.⁴³

Az öltözékek változtatása gyakran jelzi a személy identitásának változását is. Antalfai Márta *Az istenhegy székely leány* című Jókai-elbeszélésben mutatja egyetlen leány, Atyás Mózes Ilona nevű leányának két arculatát.⁴⁴ A történetben hol a harcias Lónával, hol a szelíd Szendilével találkozunk. A két archetípust öltözéke és viselkedése különbözteti meg egymástól a külvilág számára.

Fröhlich Dávid házában, az atyai házban Mikhál egyszerűen öltözött. Még a templomba is kávébarna ruhában ment, „állig érő gallérral, a ruha ujjai egész a körme hegyéig értek, övén nem volt semmi boglár, pártája is egészen fekete volt, s

arra hosszú fátyol”⁴⁵ Fröhlich Dávid így foglalja össze leánya öltözködésére vonatkozó tanácsát: „Büszke ruházat, festett ábrázat, hazug magyarázat nem egy bűnt csinál, de százat.”⁴⁶ – Pirka hatására ezek az atyai intelmek már fel sem sejlenek Mikhálban.

Miután a férj durván leszakítja felesége nyakából az édesanyja által készített amulettet, a nő mindenre elszánja magát, csak hogy szabaduljon a hóhér házából. A szabadulás útját is öltözetek, álöltözetek jelzik. Pirka terve szerint „felöltözik a szép-asszony parasztleánynak, hogy valaki rá ne ismerjen, ha útban találja, hanem aztán szép ruhákat hoz magával, hogy mikor az ő kedvesét várja, pompásan felöltözködjék; háromszor öltözzék egymás után: először gyenge rózsaszínűbe, azután búzavirágszínbe, utoljára császárpirosba; aranyfüggő, kősöntyű, aranylánc mind fel legyen rakva; tarajos főkötő, gyöngyös fésűvel a fejében.”⁴⁷ „A hóhér házában egész jelmez-tár volt.”⁴⁸

A szökés után a kopanicsárné fogadójában Pirka sorra ráadja Mikhálra a Vihodár házából kimenekített jelmezeket, Bálint pedig csak ámul szerelmese szépségén. A gyenge rózsaszínben olyan volt, mint egy menyasszony, a búzavirágkében olyan volt, mint egy „oltári szent”, a császárpirosban pedig olyan, mint egy királyné.

A különös, csábító „divatbemutató” után a boszorkány újra beöltözteti Mikhált „parasztleánynak, kurta viganóba, hosszú szárú letúrt piros csizmába”⁴⁹ Sárfű levélbe is szeplősíti Mikhál arcát, ezzel szimbolikusan is megszüntetve makulátlanságát, szeplőtelenességét. Ebben az álruhában áll be cselédnek Mikhál – Milka néven – egy bártfai házhoz.

A csúnyácska, esetlen, ügyetlen cseléd álarcát viseli a Milkává lett Mikhál anyósa, Sára asszony házában is. Anyósa tanítgatja varrni, ő pedig úgy tesz, mint aki most lát először tűt-cérnát, s szándékosan formátlan ruhát készít. Sára asszony nem szidja meg, inkább megsajnálja, s hogy ne valljon szégyent a templomban, megajándékozza saját szép, régi ruháival „S azzal kinyitá a kétszárnyajtós szekrényét, s előszedte belőle a maga ifjúasszony korabeli szép selyemruháját, aranyvirágos pruszlikját, széles csipkével szegélyezett selyem előkötőjét, drága hímzett patyolatkendőjét; azt adta fel a menyére.”⁵⁰ „Aztán még az aranycsipkés tarajos főkötőjét is feltette a Milka fejére.”⁵¹

Bár a jócskán megkésett pozitív női minták nem képesek meg nem történtté tenni Mikhál élethazugságát, eltávolodását az atyai ház értékeitől, nem tudják megmenteni a fiatalasszony földi életét, de abban segítenek, hogy a bűnök mégse gyűrjék maguk alá Mikhál lelkét. A jóságos női minták példamutató szeretete Mikhálnak nemcsak arcát, hanem jellemét is megtisztítják. A vérpadon szimbolikusan is hófehér ruhát ölthet, „szép haja fehér szalaggal átkötve.”⁵²

VERES ÉS FEKETE

Stendhal híres, *Vörös és fekete* című regényében a két színnév a katonai és a papi pályára utal, Jókai *Szép Mihál* románcában a hóhéri és lelkészi pályára.

A regényben Jókai a *vörös* alakváltozatát, a *veres* melléknevet használja, mely hangalakjával még közelebb áll az eredeti *vér* szótövhöz.⁵³ A *veres* színnév mindig negatív konnotációjú az elemzett románcban, s kizárólag negatív szereplőkkel kapcsolatban jelenik meg. Akkor is, amikor a szereplők jelleméről még alig hallunk az elbeszélőtől. A kulturális szignálok mellett tehát a színek használatának is szimbolikus szerep jut a történet alakulásában, gyakran szorososan összefonódva a kulturális szignálokkal, elsősorban az öltözetekkel, viseletekkel.

Kaczenreiter Henrik, Fröhlich Dávid kedvenc tanítványa „veres” hajú és szakálú. A professzor eleinte ennek tudja be leánya idegenkedését is. Válaszképpen egy ismert közmondás (*Vörös kutya, vörös ló, vörös ember egy sem jó.*) átalakításával él: „veres ember ritkán jó; de hogyha jó, nagyon jó!”⁵⁴

Valószínű, hogy az olvasók többsége a regény elején még nem is sejtí, hogy a jámbor, ifjú lelkészből egyszer hóhér lesz, hogy a fekete „tógát” a hóhér „veres” ruhájára cseréli. Utóbb eszmélhetünk rá, hogy a *Henrik* keresztnév nem véletlenül cseng össze a német, ’hóhér’ jelentésű *Henker* szóval. Ez is Jókai kiváló dramaturgiai érzékéről és nyelvi leleményességéről tanúskodik.

Míg a leggyakoribb színnevek⁵⁵ – alapszínnevek – közül a regényben a *fehér* és a *piros* mindig az élethez, a tisztasághoz, a női szépséghez kapcsolódik (*fehér kar, nyak, váll, láb, bőr; piros arc, orca*⁵⁶; Mihál, Sára asszony és Dzsigerdila leírásában is), a *veres* és a *fekete* többnyire a halálhoz és a gonosz, tisztátalan erőkhöz, személyekhez kötődik.

A három, egyértelműen becstelen, gonosz figura a regényben: Henrik, Pirka és Zurdoki.

Henrik a gyenge, gyáva, hazudozó, szívtelen lelkész, aki megtagadja apját, félrevezeti professzorát, becsapja feleségét, s végül hóhér apjánál is sokkalta mélyebbre süllyed. Az apa nem szenvedéllyel, hanem kötelességből hajtja végre az ítéleteket, magát is „végbíróként” említi: „Nem tudta volna azt tisztelendőséged eddigelé? Hogy a létai lelkész fekete találja és a szebeni „végbíró” veres csuhája egymáshoz tartozó tárgyak?”⁵⁷ Az öreg Vihodár tisztában van sorsfeladatával és annak súlyos következményeivel is. Az elbeszélő rokonszenvvel ábrázolja, erős jellemként, akiben van részvét a kézmárki professzor atyától elrabolt lány és atyja iránt. „Én az emberi fajzat szennyét tisztogatom. A kezem nem lehet fehér, mint a lilium. Minden, ami piszok, ami fürtelem, ami utálat, engemet hí, hogy irtsam el. Irtóztató sors. De egynek viselni kell azt százezrek között.”⁵⁸

Bár az idős hóhér viseletében is ott a veres szín, ez mintha csak foglalkozási szerepére, nem pedig egész személyiségére terjedne ki. Fehér lovon jár, „barétja”⁵⁹ fekete, s köpenyét *palást*ként is említi az elbeszélő. Egész lényében van méltóság, tartás.

Henriknek a haja és a szakálla is „veres”. Indulatában több ízben is „veres” lesz az ábrázata. Öltözékében is a vörös szín dominál: „Skarlát süveg. Erős termetét veres dolmány fedi, nyakából karmazsin köpönyeg függ alá.”⁶⁰ A jó Sára asszony is „veres ruhás pojáca”, „veres szelindek”⁶¹ megszólítással illeti a részeges, vérszomjas hóhérá lett Henriket.

Babura Pirka, a boszorkány fején mindig ott van egy „veres” kendő, az asszony kezei is durvák és „veresek”.

A harmadik személy, akinek leírásában a *veres* színnév szerepel: a kém, s egyúttal aljas csábító Zurdoki Belizár, akinek az orra „veres”.

A *veres* színnév a már korábban idézett, vészjósló alkonyi kép leírásában is hangsúlyos, valamint a hóhér kivégzés előtti bevonulásakor: „Nyolcadnapra a meghívás után a kassai piacon döcögtek végig a szebeni hóhér szekerei, feketére festett, veres kerekű és rúdú járművek”⁶²

Mindkét esetben megjelenik a „veres” szín mellett a fekete is.

„A latinban két színnév együtt fedi le a fekete színtartományt. Az egyik az *ater*, a másik a *niger*. Az *ater* a tompa, a *niger* pedig a fényes fekete.”⁶³

A *fekete* előfordulása a regényben többnyire a tompa, élettelen, a pusztulással, halállal konnotatív kapcsolatban álló változat. Mihál leánykori pártája, Henrik lelkészi tógája/ talárja a világi hívságoktól, testi örömöktől való távolság, a fekete viselkedésbe való eltemetkezés jelképe. Fekete a Vihodár barátja, a vérpad posztója is. Fekete füst, fekete varjak veszik körül a hóhér házát, s fekete Pirka sokat emlegetett bakkecskéje is. Ez utóbbi a sötét, gonosz erőre utal.

ZÁRÓGONDOLATOK

A *Szép Mihál* című románc konkrét térben és időben, korhű jelmezekben játszódik, szereplői különféle archetipusokat jelenítenek meg, akik nem térhetnek ki soruk elől. Az archetipusokat, illetve „mesebeli” szerepüket gyakran állandó vagy éppen drámaian változó kulturális szignáljaik is jelzik. Ez az írói módszer más Jókai művekben is fellelhető. Gondoljunk csak Fatia Negrára, Hátszegi Lénárd báró fekete álarcos alakjára a *Szegény gazdagok* című regényben!

Bár olykor mintha a rendületlen imádság, fohászokadás késleltetné a végzetet – például Kalondai Bálint anyja imádkozik, hogy fia ne keresse fel a férjes asszonyt, akibe beleszeretett, s ezt követően Bálint török fogságban tölt valamennyi időt –, de megakadályozni nem tudják.

A protestáns professzor atya a külvilágtól elzárva tartja, majd egy szintén maga által felnevelt, kiművelt lelkésznek adja leányát, mégis beteljesedik rajta a „véres” jövő. (Csipkerózsika meséjében is megmarad egyetlen orsó a birodalomban, mely a gonosz tündér szerint a végzet hordozója lesz, hiába semmisítetteti meg a többi az aggódó királyi pár.)

A regény sugalmazása szerint, hiábavaló tehát a sors ellenében minden emberi okosság, tudomány, a feladat talán csak annyi, hogy alázattal és méltósággal viselje mindenki, ami számára rendeltetett.

IRODALOM

- ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna: *Jókai és a retorika*, Budapest, Trezor Könyv- és Lapkiadó, 2016.
- ANTALFAI Márta: *A női lélek útja mondákban és mesékben*, Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2006.
- BAHTYIN, Mihail Mihajlovics: *A szó esztétikája*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1976.
- BOLEN, Jean Shinoda: *Bennünk élő istennők*, Budapest, Studium Effektive Kiadó, 2008.
- E. CSORBA Csilla: Jókai Mór és a háromlábú szörnnyeteg. A fénykép szerepe az író életében, *Fotóművészet*, 2006/3-4.
- http://www.fotomuveszet.net/korabbi_szamok/200634/jokai_mor_es_a_haromlabu_szo_rnyeteg?PHPSESSID=2b3c23a4b2c2b105bca2ff7b2ffcefa6
- EISEMANN György: Az írás anarchizmusa. Egy Jókai-regény újraolvasása, *Budapesti Negyed*, 2007/3.
- <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00041/eisemann.html>
- ERDÉLYI Pál: *Jókai*, Komárom, Jókai Közművelődési és Múzeumi Egyesület, 1925.
- http://mtdaportal.extra.hu/books/erdelyi_pal_jokai.pdf
- ESTÉS, Clarissa Pinkola: *Farkasokkal futó asszonyok. Beavatás a nőiség őseredetének titkaiba*, Budapest, Édesvíz Kiadó, 1996.
- VON FRANZ, Marie-Louise: *Női mesealakok*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1995.
- GYULAI Pál: *Jókai legújabb regényei; A tengerszemű hölgy*, n: Uő Munkái III., Budapest, Franklin-Társulat, 1869. 100-121, 148-155.
- HÖLLRIGL József: *Magyar és török viseletformák a XVI.–XVII. században*, <http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/47.html>
- KERÉNYI Ferenc: Jókai Mór és Paulay Ede. Egy színházi munkakapcsolat történetéből, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2014. 6. sz. 832–839.
- MIKSZÁTH Kálmán: *Jókai élete és kora*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982.
- MOHAI Lajos: Az elsüllyeszthetetlen nagyság, *Új Forrás*, 1998. 7. sz.
- <http://epa.oszk.hu/00000/00016/00037/980711.htm>
- NEUMANN, Erich: *A Nagy Anya. A Magna Mater archetípusa a jungi pszichológiában*, Budapest, Ursus Libris, 2005.
- NYILASY Balázs: *A romance fogalmához* (A szerző 2011-es, A 19. századi modern magyar románc című könyvéből vett részlet szerkesztett változata)
- https://www.mma-mmki.hu/userfiles/Dokumentumok/Nyilasy_Balazs-eloadas.pdf
- NYILASY Balázs: A romance, a mesenovella és a századelő, *Korunk*, 2008. augusztus
- <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00140/nyilasy.html>
- PAPP Eszter: *A magyar színnevek terminológiai elemzése*, doktori disszertáció, Pécs, 2012.
- PERÉNYI József: Jókai Mór, a drámaíró, *Irodalomtörténet*, 1926. 1. sz. 8-12.
- https://epa.oszk.hu/02500/02518/00053/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1926_01_08-12.pdf
- PERÉNYI József: Jókai Mór, a drámaíró, *Irodalomtörténet*, 1926. 2. sz. 72-76.
- PROPP, Vlagyimir Jakovlevics: *A mese morfológiája*, Budapest, Osiris-Századvég, 1995.
- SPANNRAFT Marcellina: *A színnévhasználat néhány jellegzetessége kortárs magyar haikuköltők verseiben* (kézirat)
- THASS-THIENEMANN, Tivadar: *A nyelv interpretációja. A nyelv szimbolikus jelentése*, Budapest; Tinta Könyvkiadó, 2016. 251–266.
- ZAY Orsolya: *A régi magyarok köntösírül – Magyar női viselet a 16–17. században*, 2011. 05. 14.
- https://sirasok.blog.hu/2011/05/14/a_regi_magyarok_kontosirul_magyar_noi_viselet_a_16_17_szazadban

FORRÁS

JÓKAI Mór: *Szép Mikhál*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961.

JEGYZETEK

- 1 Vö. Mihail Mihajlovics Bahtyin: *A szó esztétikája*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1976.
- 2 Adamikné Jászó Anna: *Jókai és a retorika*, Budapest, Trezor Könyv- és Lapkiadó, 2016. 20.
- 3 Adamikné Jászó Anna: *Jókai*, 20.
- 4 Uo. és Nyilasy Balázs: *A romance fogalmához*
https://www.mma-mmki.hu/userfiles/Dokumentumok/Nyilasy_Balazs-eloadas.pdf (Utolsó letöltés: 2020. február 03.); Vö. Nyilasy Balázs: *A romance, a mesenovella és a századelő*, Korunk, 2008. augusztus
<https://epa.oszk.hu/00400/00458/00140/nyilasy.html> (Utolsó letöltés: 2020. február 03.)
- 5 Idézi Adamikné: *Jókai*, 164.
- 6 Gyulai Pál: *Jókai legújabb regényei; A tengerszemű bölgy*, in: Uő Munkái III., Budapest, Franklin-Társulat, 1869. 100-121, 148-155.
- 7 Perényi József: Jókai Mór, a drámaíró, *Irodalomtörténet*, 1926. 1. sz. 8-12.
https://epa.oszk.hu/02500/02518/00053/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1926_01_08-12.pdf (Utolsó letöltés: 2020. február 03.)
- 8 Kerényi Ferenc: Jókai Mór és Paulay Ede, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2014. 6. sz. 832–839.
- 9 Vö. Vlagyimir Jakovlevics Propp: *A mese morfológiája*, Budapest, Osiris-Századvég, 1995.
- 10 https://epa.oszk.hu/02500/02518/00053/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1926_01_08-12.pdf (Utolsó letöltés: 2020. február 03.)
Perényi József: Jókai Mór, a drámaíró, *Irodalomtörténet*, 1926. 2. sz. 72-76.
- 11 Késmárk, felvidéki város. A Jókai-regényben *Késmárk* írásmóddal szerepel.
- 12 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961. 8.
- 13 Az elbeszélő szerint egy korábbi hóhér vezetéknevét adja a nép a mindenkori szebeni hóhérnak, akinek valódi családnevét nem is ismerik. A szláv eredetű *vihodár* szó köznévként a *bóhér* szinonimája.
- 14 Vö. Erdélyi Pál: *Jókai*, Komárom, Jókai Közművelődési és Múzeumi Egyesület, 1925. 11.
http://mtdportal.extra.hu/books/erdelyi_pal_jokai.pdf
- 15 Pl. Antalfai Márta: *A női lélek útja mondákban és mesékben*, Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2006.; Marie-Louise von Franz: *Női mesealakok*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1995.; Clarissa Pinkola Estés: *Farkasokkal futó asszonyok. Beavatás a nőiség őseredetének titkaiba*, Budapest, Édesvíz Kiadó, 1996.
- 16 Mikszáth Kálmán: *Jókai élete és kora*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982.. 22.
- 17 Jean Shinoda Bolen: *Bennünk élő istennők*, Budapest, Studium Effektive Kiadó, 2008. 75–107.
- 18 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 9.
- 19 Vö. Adamikné: *Jókai*, 187.
- 20 Antalfai, *A női lélek útja*, 115–122.
- 21 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 15.
- 22 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 24.
- 23 Erdélyi Pál: *Jókai*, Komárom, Jókai Közművelődési és Múzeumi Egyesület, 1925. 6.
http://mtdportal.extra.hu/books/erdelyi_pal_jokai.pdf (Utolsó letöltés: 2020. február 03.)
- 24 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 31.
- 25 Erich Neumann: *A Nagy Anya. A Magna Mater archetípusa a jungi pszichológiában*, Budapest, Ursus Libris, 2005. 81.
- 26 'fogadósné'; A *kopanicár* szó jelentése: 'csárda', 'fogadó'.

- 27 A regény 41. fejezetében az elbeszélő az olvasó tudtára adja, hogy a történet elbeszéléséhez Simplex naplója szolgált fő forrásként.
- 28 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 45.
- 29 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 47.
- 30 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 48.
- 31 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 48.
- 32 Vö. pl. Petőfi Sándor: *A puszta, télen*: „Leesik fejről véres koronája”
- 33 Eisemann György: Az írás anarchizmusa. Egy Jókai-regény újraolvasása, *Budapesti Negyed*, 2007/3.
<https://epa.oszk.hu/00000/00003/00041/eisemann.html> (Utolsó letöltés: 2020. február 03.)
- 34 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 51.
- 35 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 55.
- 36 Neumann: *A Nagy Anya*, 81.
- 37 Mohai Lajos: Az elsüllyeszthetetlen nagyság, *Új Forrás*, 1998. 7. sz.
<http://epa.oszk.hu/00000/00016/00037/980711.htm> (Utolsó letöltés: 2020. február 03.)
- 38 Adamikné: *Jókai*, 189.
- 39 Vö. E. Csorba Csilla: Jókai Mór és a háromlábú szörnyeteg. A fénykép szerepe az író életében, *Fotóművészet*, 2006/3–4.
- 40 Vö. Höllrigl József: *Magyar és török viseletformák a XVI._XVII. században*,
<http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/47.html> (Utolsó letöltés: 2020. február 03.); Zay Orsolya: *A régi magyarok köntösirül – Magyar női viselet a 16–17. században*, 2011. 05. 14.
https://sirasok.blog.hu/2011/05/14/a_regi_magyarok_kontosirul_magyar_noi_viselet_a_16_17_sza_zadban (Utolsó letöltés: 2020. február 03.)
- 41 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 55.
- 42 Vö. Estés: *Farkasokkal futó asszonyok*, 11–48.; von Franz: *Női mesealakok*, 159–200.
- 43 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 85.
- 44 Antalfai: *A női lélek útja*, 131–241.
- 45 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 14.
- 46 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 27.
- 47 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 156.
- 48 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 156.
- 49 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 156.
- 50 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 175.
- 51 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 176.
- 52 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 249.
- 53 Vö. Papp Eszter: *A magyar színnevek terminológiai elemzése*, doktori disszertáció, Pécs, 2012. 92.
- 54 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 19.
- 55 Papp: *A magyar színnevek*, 152.
- 56 Vö. Papp: *A magyar színnevek*, 96.
- 57 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 58.
- 58 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 64.
- 59 'süveg'; a francia barrette szó alakváltozata
- 60 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 236.
- 61 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 246.
- 62 Jókai Mór: *Szép Mikhál*, 235.
- 63 Spannrafft Marcellina: *A színmévhasználat néhány jellegzetessége kortárs magyar haikuköltők verseiben* (kézirat) Vö. Thass-Thienemann, Tivadar: *A nyelv interpretációja. A nyelv szimbolikus jelentése*, Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2016. 259.

Moebius-hajó